

Keywords: Brazil; post-bipolar world; Global South; peaceful resolution; new world order; Latin America; external economic cooperation; independent geopolitical force.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.09>

УДК 327.3:327.56

Олексій Буряченко,
кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій,
Національний авіаційний університет
ORCID: 0000-0001-5308-2570; email: voua@ukr.net

БУДАПЕШТСЬКІ ГАРАНТІЇ ЯК ФАКТОР КРИЗИ МІЖНАРОДНОЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття досліджує питання порушення наданих Україні гарантій, закріплених Будапештським меморандумом як частини архітектури міжнародної колективної безпеки, враховуючи контекст Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Також автор ставить за мету проаналізувати наслідки порушення будапештських гарантій для міжнародної колективної безпеки.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що гарантії, які були надані Україні в обмін на її без'ядерний статус, надані в міжнародно-правовій площині, про що зауважував Х. Лаутерпахт: «Хоча сторони, можливо, припускали, що договір мало що означає, неприпустимо припущення, що вони мали намір щоб він нічого не означав і що документ, укладений у формі договору – з супутньою урочистістю, формальністю, публічністю, а також конституційними та іншими гарантіями – є не договір». Автор звертає увагу, що гіпотетичність вірності таких висновків провокує багато питань. І тут вже справа не лише в Україні, а ідеться про те, що невиконання і подальша невизначеність Будапештського меморандуму, який є частиною архітектури міжнародної колективної безпеки, враховуючи контекст ДНЯЗ, підриває засади міжнародної колективної безпеки та головний її принцип – угоди мають виконуватися.

Автор також зауважує, сьогодні міжнародно-правовий режим, як і архітектура міжнародної безпеки, перебуває у повній турбулентності. Дедалі глибше серед міжнародної спільноти посилюється усвідомлення неієздатності наявних міжнародних механізмів та інституцій, що мають гарантувати безпеку державам. Проявляється недостатнє розуміння стратегічної перспективи та можливих контурів майбутнього світового устрою, що впливає на дії політиків і поглиблює стан хаотичності й невизначеності. На думку автора, повинна бути запропонована зовсім нова конфігурація архітектури світової безпеки – без простих і тимчасових рішень. Напрацьовані нові механізми міжнародної безпеки, які були би підкріплені довгостроковим політичним баченням, сильною політичною рішучістю, науковими рекомендаціями та ефективними механізмами для своєчасного упередження агресоів.

Ключові слова: міжнародна колективна безпека, гарантії, Будапештський меморандум, неядерні держави, міжнародна безпека, ДНЯЗ.

Вступ. Наприкінці «холодної війни» третьою за величиною ядерною країною була не Британія, Франція чи Китай – це була Україна. Розпад Радянського Союзу, повільний крах, якого завершився у 1991 році, залишив по собі у спадок ядерну зброю, яка була розміщена на території Росії, України, Білорусі, Казахстану. Нова незалежна Україна успадкувала приблизно 5000 одиниць ядерної зброї. Підземні шахти на військових базах містили ракети великої дальності, які несли до 10 термоядерних боеголовок. Більше зброї мали тільки РФ та США. Такий потужний ядерний арсенал України непокоїв ядерні країни, враховуючи той факт, що Україна – «молода країна з невизначеністю майбутніх економічних і політичних перспектив», як апелювали на той час прихильники за ядерне роззброєння України.

Потрібно зауважити, що у 1990 році Україна проголосила намір стати нейтральною, позаблоковою державою, а також зобов'язалася дотримуватися трьох неядерних принципів: не застосовувати, не виробляти і не набувати ядерної зброї (Декларація про державний суверенітет, 1990). Варто згадати, що за п'ять років до незалежності в Україні сталася Чорнобильська трагедія, яка мала катастрофічні наслідки і більшість українців були не проти позбутися сусідства з потенційно небезпечною ядерною зброєю. Звісно, настрої українців не

могли настільки вплинути на таке складне геополітичне питання як ядерне роззброєння України. Був інший дуже важливий фактор – бажання та тиск із боку Заходу.

Для розуміння ситуації, в якій тоді знаходилася Україна, це був той період, коли з геополітичної шахівниці зник один із біполярних гравців (СРСР) і залишилися тільки США, які взяли на себе місію світового лідера. Яскравим прикладом атмосфери, яка панувала у «політичному повітрі» того часу, окреслив Е. Блінкен (державний секретар США, 2021 рік – по н.ч.), виступаючи 13 вересня 2023 року перед науковою спільнотою в SAIS із доповіддю «Сила і цілі американської дипломатії у нову епоху», він відмічав: «Закінчення «холодної війни» принесло з собою надію до більшого миру та стабільності, міжнародного співробітництва, економічної взаємозалежності, політичної лібералізації та прав людини» (Blinken J., 2023).

Зауважимо, впродовж усього післявоєнного періоду проблема ядерної зброї та унеможливлення ядерної війни займали провідне місце у міжнародному житті. Також, за наслідками закінчення «холодної війни», місія ООН щодо знищення ядерної зброї у світі набула нових сенсів, оскільки ідея знищення ядерної зброї стала одним із пріоритетних напрямів роботи цієї організації після її утворення. Додатково відмітимо, що на той час ні Індія, ні Пакистан ще не зробили своїх ядерних випробувань, зберігалася надія на їхнє приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ).

Тому цілком логічними здавалися такі аргументи, які висувалися за ядерне роззброєння України: українське ядерне стримування призведе до його поширення, особливо в Європі, і підірве як ДНЯЗ, так і першу та другу угоду про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО); Україна не має ні технічних, ні інтелектуальних, ні політичних можливостей, щоб їй можна було довірити ядерну зброю; Росія агресивно реагуватиме на Україну, якщо та збереже свій ядерний арсенал, збільшуючи ймовірність війни; існує невелика, але розумна ймовірність виникнення ядерної війни. Ці аргументи здаються цілком об'єктивними, навіть не мають фатального недоліку.

Отже, враховуючи цілий ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, адміністрація Джорджа Буша (президент США, 1989-1993 рр.), а пізніше Біла Клінтона (президент США, 1993-2001 рр.) визначили лінію поведінки щодо ядерного арсеналу України, виходячи з необхідності збереження режиму нерозповсюдження. Тобто провести роззброєння України, а ядерну зброю передати Росії, оскільки, як наголошував Клінтон: «Європа буде стабільнішою якщо Росія стане єдиною ядерною державою-наступником Радянського Союзу» (Mearsheimer, 1993, p. 50).

Аналіз досліджень і публікацій. Для об'єктивності, потрібно відмітити, що на тему ядерного роззброєння України все таки велися дискусії серед політиків і науковців. Так, Дж. Міршеймер, професор політичних наук університету Чикаго, виступив за збереження ядерної зброї під контролем України, мотивуючи це необхідністю забезпечити безпеку України від можливої майбутньої агресії з боку Росії. Він звертав увагу на помилковість сформульованої позиції президентом Біллом Клінтоном (Mearsheimer, 1993). Натомість, С. Міллер, науковий директор Центру науки та міжнародних справ у школі управління імені Джона Кеннеді у Гарвардському університеті, навпаки, доводив, що Україні буде набагато краще стати неядерною державою (Miller, 1993). Подібні дискусії свідчать про те, що не було однозначного рішення відносно цього питання, варіант збереження ядерної зброї в Україні розглядався як альтернативний.

Разом з тим, була безкомпромісна позиція США, яка як наслідок вплинула на рішення щодо ядерного роззброєння України. І у грудні 1994 року Росія, Великобританія та Сполучені Штати надали Україні гарантії безпеки в угоді, яка стала відомою як Будапештський меморандум (Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, 1994). Звернемо увагу, ця угода була частиною пакету домовленостей, згідно з якими Україна передавала Росії ядерну зброю радянського виробництва на своїй території та приєднувалася до ДНЯЗ як неядерна держава (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, 1968).

Ліквідацію ядерного арсеналу України у міжнародних відносинах часто сприймають як тріумф контролю над озброєнням. Дипломати та борці за мир розглядають Україну як «срязкового громадянина» у світі майбутніх ядерних держав.

Зазначимо, Україна дотрималася своєї частини домовленостей. Вона не лише демонтувала свої ядерні ракети, а і демонтувала найбільший у світі флот стратегічних бомбардувальників Ту-160 (найшвидші у світі бомбардувальники). Україна демонтувала їх як частину своїх зобов'язань за Міжнародним договором про нерозповсюдження ядерної зброї. Україна також відмовилася від 1068 крилатих ракет із дальністю польоту до 2500 кілометрів (1555 миль). Також за роки незалежності Україна не відновила свою програму створення ядерної зброї.

Отже, підписуючи Будапештський меморандум Україна була впевнена, що гарантії, які були закладені в документі, дійсно забезпечать її від можливих зазіхань на її суверенітет, оскільки Будапештський меморандум був частиною архітектури міжнародної колективної безпеки, враховуючи договір ДНЯЗ. Тобто він був частиною міжнародного права, напрацьованого за наслідками та після Другої світової війни. Але, як історичний факт, у 2014 році Росія (один із гарантів Будапештського меморандуму) розпочала війну проти України із окупацією її територій, а 24 лютого 2022 року – повномасштабне вторгнення в Україну додатково із окупацією українських атомних електростанцій (Чорнобильська АЕС та Запорізька АЕС). Цим РФ порушила гарантії, надані нею Будапештським меморандумом, та поставила під сумнів ефективність діючої архітектури світової безпеки, а головне порушила довіру до системи колективної безпеки, а саме дієвості інституту гарантії.

Враховуючи політико-правову оцінку Будапештського меморандуму, яка була надана багатьма науковцями та аналітиками (Д. Йост, Т. Грант, Ю. Седляр, А. Сапсай, Ю. Цирфа, Н. Сербіна, А. Мороз та ін.), в цій статті автор ставить за **мету** дослідити та проаналізувати питання щодо порушення наданих Україні гарантії, закріплених Будапештським меморандумом як частини архітектури міжнародної колективної безпеки, враховуючи контекст Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Для ґрунтового дослідження теми автор ставить **завдання**: проаналізувати «гарантії» у міжнародно-правовому сенсі; дослідити та проаналізувати питання надання міжнародно-правових гарантії безпеки неядерним країнам, а також питання, чому Будапештський меморандум не створив зобов'язання відповідальності сторін, які його підписали. Також, автор ставить за мету проаналізувати наслідки порушення будапештських гарантії для міжнародної колективної безпеки. **Методи** дослідження корелюють з метою дослідження. Відповідно до них були використані загальнонаукові, політологічні, геополітичні, компаративні методи.

Результати та дискусії. Друга світова війна, будучи найбільшою історичною та політичною подією ХХ століття, змінила не лише межі держав, а і світорозуміння, що як наслідок сформувало новий світ «гарантії» безпеки, які регулюються рядом норм і правил, спрямованих на підтримку миру та безпеки. Деякі з них встановлені законом, деякі ґрунтуються на заздальгідь узгоджених правилах, а інші ґрунтуються на міжнародних конвенціях, мета яких полягає в тому, щоб вони були впроваджені окремими країнами. Термін «гарантії» у міжнародно-правовому сенсі було трактовано 1956 року – «гарантія» означає обов'язок держав встановити чи підтримувати певне становище міжнародно-правового характеру. З того часу сутність поняття «гарантії» у міжнародно-правовому плані змінилася. Сьогодні, за сукупністю трактувань, міжнародно-правові гарантії розглядають як певні зобов'язання та норми відносин між державами, оформлені у вигляді договірних чи інших нормативних актів, рішень міжнародних організацій (наприклад, Ради Безпеки ООН) та мають обов'язкову силу. При цьому міжнародно-правові гарантії передбачають максимальне використання можливостей міжнародного права з метою затвердження принципів мирного співіснування держав, створення юридичної бази для покращення політичного клімату та вжиття практичних матеріальних заходів.

Серед основних конструктів міжнародної безпеки, над яким світова спільнота працювала після Другої світової війни, особливе місце займало напрацювання архітектури

гарантій з ядерної безпеки, зокрема міжнародно-правових гарантій країнам, які не володіють ядерною зброєю. Фактор ядерної ери та постійно присутньої проблеми розповсюдження ядерної зброї серед країн, що міг мати вкрай негативні наслідки для людства, зумовив розробку Договору про нерозповсюдження ядерної зброї – міжнародної угоди, змістом якої є заборона поширення ядерної зброї, зобов'язання стосовно ядерного роззброєння та право на мирне використання атомної енергії. Хоча потрібно зазначити, безпосередньо включити питання щодо надання міжнародно-правових гарантій безпеки неядерним країнам у текст ДНЯЗ ядерні держави відмовилися. Однак, щоб уникнути міжнародної політичної напруженості, за кілька днів до відкриття процедури підписання ДНЯЗ у 1968 році уряди трьох ядерних країн (США, СРСР та Великобританії) погодили проект резолюції Ради Безпеки ООН щодо надання гарантій безпеки неядерним країнам, а також тексти ідентичних заяв, з якими потім виступила кожна з цих країн у Раді Безпеки ООН. Узгоджена формула надання гарантій безпеки неядерним країнам одержала у правовій літературі та міжнародній практиці назву позитивних гарантій, що означали зобов'язання ядерних держав прийти на допомогу будь-якій неядерній державі, якій загрожують застосуванням ядерної зброї (Resolution 255, 1968).

Разом з тим, незважаючи на наявність позитивних гарантій, було очевидно, що неядерні держави намагатимуться заручитися додатковими юридично зобов'язуючими нормами, відомими як негативні гарантії безпеки. Тобто це відмова ядерних держав від застосування або загрози застосування ядерної зброї проти держав, які її не мають. Причому такі гарантії мають надати всі п'ять офіційно визнаних ядерних держав.

Зауважимо, питання про надання юридично зобов'язуючих негативних гарантій неядерним країнам не сходять із порядку денного сесій Генеральної Асамблеї ООН. Як приклад наведемо ухвалені з цього питання резолюції лише за останнє десятиліття: від 20.12.2000 № 55/31, від 21.12.2001 № 56/22, від 30.12.2002 № 57/56, від 18.12.2000 , від 06.01.2006 № 60/53, від 03.01.2007 № 61/57, від 10.01.2008 № 62/19, від 12.01.2009 № 63/39, від 12.01.2017 № 64. Також це питання широко обговорюється і на женецьких конференціях з роззброєння, а також на оглядових конференціях щодо ДНЯЗ.

Звернемо увагу, для того, щоб дещо розрядити ситуацію, що склалася, і не інтенсифікувати ситуацію напередодні Конференції про розгляд і продовження ДНЯЗ, у 1995 році п'ять ядерних держав вирішили надати своїм партнерам, які не мають ядерної зброї, в окремих односторонніх заявах позитивні та негативні гарантії незастосування ядерної зброї. П'ять ядерних держав спочатку зобов'язалися не застосовувати ядерну зброю проти держав-учасниць ДНЯЗ, які не мають ядерної зброї. Водночас усі ці держави, окрім Китаю, зробили виняток у разі вторгнення чи будь-якого іншого нападу на них, їх територію, збройні сили, союзників або ж на державу, щодо якої вони несуть зобов'язання, з точки зору забезпечення безпеки, вчиненого чи підтриманого державою-учасником ДНЯЗ, який не має ядерної зброї, спільно або в союзі з іншою державою, яка має ядерну зброю. Кожна з ядерних держав зобов'язалася як постійний член Ради Безпеки ООН у разі нападу із застосуванням ядерної зброї або ж загрози такого нападу на державу, що не володіє ядерною зброєю, негайно довести це питання до відома Ради Безпеки ООН і діяти таким чином, щоб Рада Безпеки ООН могла прийняти термінові заходи для надання відповідно до Статуту ООН необхідної допомоги державі, яка стала жертвою нападу. Рада Безпеки ООН, одноголосно схваливши Резолюцію від 11 квітня 1995 р. № 984, прийняла до відома заяви, зроблені 5 і 6 квітня 1995 р., які перекривають гарантії 1968 року (Resolution 984, 1995).

Отже, нова узгоджена формула гарантій безпеки неядерним країнам була закріплена у Резолюції Ради Безпеки ООН № 984, додатково акцентуємо увагу, яка була проголосована – одноголосно. Тому враховуючи Резолюцію Ради Безпеки ООН № 984, приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, ратифікація ВР України Договору СНО-1 (1993 із застереженнями, 1994 у повному обсязі), а також ухвалення Закону «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження

ядерної зброї від 1 липня 1968 року» створили умови, як здавалося, для формування системи міжнародних документів, спрямованих на забезпечення дієвих гарантій незалежності й безпеки України.

Втім ескалаційні дії Росії, яка є одним із гарантів Будапештського меморандуму, є постійним членом Ради Безпеки ООН, є ядерною країною із найбільшим ядерним арсеналом, проти України поставили під сумнів ефективність поточної архітектури світової безпеки, якщо навіть остаточно її не нівелювала. Навіть більше, порушення Росією безпекових гарантій перед Україною (Будапештського меморандуму) «оголили» проблеми дієвості та ефективності наявних гарантій безпеки державам, які не володіють ядерною зброєю і, як наслідок, спричинили правову турбулентність у міжнародній колективній безпеці.

Розглянемо більш докладно гарантії, які були надані Україні трьома ядерними країнами у 1994 році. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) містить чотири зобов'язання США, Великобританії і Росії стосовно України: поважати незалежність, суверенітет і наявні кордони України; утримуватися від погрози силою або її застосування проти України, крім як з метою самооборони або в якийсь інший спосіб відповідно до Статуту ООН; утримуватися від економічного примусу, спрямованого на те, щоб підпорядкувати своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і в такий спосіб забезпечити собі переваги будь-якого роду; домагатися негайних дій Ради Безпеки ООН із надання допомоги Україні як державі-учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, у випадку якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом агресії із застосуванням ядерної зброї. П'ятий пункт Меморандуму повторює так звані негативні гарантії, дані ядерними державами в рамках ДНЯЗ усім неядерним. Їхня суть – не застосовувати ядерної зброї проти неядерних держав, крім випадків нападу таких держав на ядерну державу в союзі з іншою ядерною державою.

У той же день, коли був підписаний Будапештський меморандум, Франція прийняла Заяву про приєднання України до ДНЯЗ. Уточнимо, ДНЯЗ є юридично зобов'язуючим документом, який визнають п'ять ядерних країн: Китай, Франція, Росія, Великобританія та США. Решті країн заборонено розробляти ядерну зброю, а ті, хто це зробив, включаючи Індію, Пакистан, Ізраїль та Північну Корею, не є учасниками ДНЯЗ. У заяві Франції, серед іншого, зазначено: «Франція, як постійний член Ради Безпеки ООН, підтверджує свій намір домогтися від Ради негайних кроків з надання, відповідно до Статуту, необхідної допомоги Україні як неядерній державі в рамках ДНЯЗ, якщо вона стане жертвою акту агресії або якщо проти неї буде здійснено погрозу застосування ядерної зброї», а також «свою прихильність поважати незалежність і суверенітет України в межах її нинішніх кордонів» (*Unilateral Security Assurances by Nuclear-Weapon States, 1994*).

Для об'єктивності розгляду питання, повернемося до часу підписання Будапештського меморандуму, оскільки, як зауважував автор раніше, серед науковців були сумніви щодо його виконання в майбутньому, і для цього наводилося ряд ґрунтовних зауважень. Наведемо аналітичні прогнози Дж. Міршеймера, який у 1993 році звертав увагу на те, що «Сполучені Штати та їхні європейські союзники чинять тиск на Україну, щоб вона передала всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, росіянам, які, природно, вважають, що це чудова ідея. (...) Президент Клінтон помиляється. Поширена думка про ядерну зброю України є невірною». Дж. Міршеймер наводив ряд факторів, вказуючи на «суперечливі питання, які з часом будуть між цими двома країнами, що може призвести до конфронтації». Серед суперечливих питань він відмічав: «Право власності на Чорноморський флот, контроль над Кримом, право власності на ядерний арсенал України та безліч економічних проблем, що виникли внаслідок розпаду Радянського Союзу». Також, Христя Фріланд звертала увагу на те, що «багато росіян хотіли б змінити нинішній кордон з Україною, а дехто навіть відкидає ідею незалежної України. Високопосадовці, наприклад, нещодавно описували незалежність України як «перехідне» явище і попереджали інші європейські уряди не відкривати посольства в Києві, оскільки незабаром їх статус буде знижено до рівня консульських

відділів, підпорядкованих їхнім посольствам у Москві» (Freeland, 1993). Чи не нагадують ці тези 1993 року російських політиків заяви нинішнього керівництва Кремля? Питання звісно риторичне.

Дж. Міршеймер також зауважував, що будь-які альтернативи, надані Україні в обмін на статус без'ядерної держави, все ж працювати не будуть. Він наводить такі аргументи: «Українські традиційні засоби стримування не є життєздатним варіантом, оскільки Україна не може створити достатньо потужну армію, щоб зупинити російський напад. Українська армія може чинити запеклий опір, але зрештою може зазнати поразки, оскільки Росія просто надто велика. Найкращі показники прихованої військової могутності – населення, валовий національний продукт, обсяг промислового виробництва – показують, що Росія приблизно втричі потужніша за Україну. Навіть якби Україна мала надійну систему звичайного стримування, без'ядерна Україна все одно була б вразливою для російського ядерного шантажу. Зрештою, Україні довелося б безжально витягувати ресурси зі свого суспільства, якби вона спробувала конкурувати зі своїм більшим сусідом на звичайному рівні. Гарантії безпеки з боку Заходу теоретично можливі, але не є практичною стратегією збереження українського суверенітету. Поширення стримування на Німеччину під час «холодної війни» було складним та дороговартісним. Поширення стримування далі на схід, на Україну буде ще важчим. Ні Америка, ні її європейські союзники не бажають брати на себе нові дорогі зобов'язання; навпаки, сили НАТО швидко скорочуються. Якщо залишити осторонь політичну волю, то поширення парасольки безпеки НАТО в самому серці колишнього Радянського Союзу є нерозумним. Це напевно роздратує росіян і змусить їх діяти войовничо». Дж. Міршеймер приходить до висновку, що українська ядерна зброя є єдиним надійним фактором стримування російської агресії. «Якщо метою США є зміцнення стабільності в Європі, аргументи проти України з ядерною зброєю непереконливі. (...) Ядерна Україна має сенс із двох причин. По-перше, дуже важливо зберегти мир між Росією та Україною. Це означає, що росіяни, які мали в минулому погані відносини з Україною, не спробують відвоювати її. (...) Війна між Росією та Україною була б катастрофою. Війни великих держав дуже дорогі й небезпечні, вони призводять до масових людських жертв і хаосу у всьому світі, і поширюються на інші країни. Імовірний результат цієї війни – завоювання Росією України – завдасть шкоди перспективам миру у всій Європі» (Mearsheimer, 1993).

Отже, аналізуючи ретроспективу підписання Будапештського меморандуму можемо зазначити, що під час дискусій 1993 року були надані ґрунтовні прогнози (попередження) щодо негативних наслідків ядерного роззброєння України, а також те, що надані гарантії Україні не будуть мати практичної стратегії збереження її суверенітету.

Наступна активізація дискусій щодо дієвості гарантій, наданих Україні в обмін на її ядерне роззброєння, актуалізувалася на тлі розпочатої війни Росії проти України у 2014 році. Серед науковців є декілька позицій відносно Будапештського меморандуму як міжнародно-правового документу. Приведемо декілька із них. Отже, Т. Грант задається питанням – чи створив Будапештський меморандум юридичні зобов'язання з боку держав, які прийняли це і тією мірою, в якій це сталося, якими є ці зобов'язання. Тобто він зауважує, що початкова проблема полягає в тому, щоб встановити, чи є гарантії, викладені в Меморандумі (і пов'язані з ним заяві Франції) юридичними зобов'язаннями або, навпаки, політичними зобов'язаннями, які не мають чіткої юридичної сили. Як приходить до висновку Т. Грант, Будапештський меморандум загалом політичний документ з політичними зобов'язаннями. «Будапештський меморандум має форму міжнародної угоди. Це не суперечить тому, що документ має лише політичні наслідки. (...) Зобов'язання, які містить Меморандум, є серйозними зобов'язаннями. Держава, безпеку якої гарантував Меморандум, на той час була новою державою, і вона розуміла мінливість свого становища. Яким би не був характер зобов'язань інших сторін, юридичними чи політичними, держава, якій були надані гарантії погодилася на ядерне роззброєння як на свою частину угоди. Який би характер не мав Будапештський меморандум, принаймні деякі з його положень наразі опротестовуються

сторонам як юридично зобов'язуючі. У цьому світлі принаймні можна зазначити, що цей договір, прийнятий під час добровільного роззброєння України, залишився пробним каменем у відносинах сторін. У тій мірі, в якій визнається, що документ передбачає юридичні зобов'язання, в контексті Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Об'єкт і ціль документу слід розуміти у зв'язку з цим контекстом. Навіть у тій мірі, в якій зобов'язання, взяті в 1994 році, мали політичний характер, наслідки їх недотримання буде складно передбачити, щоб вони не вплинули на міжнародне право загалом», – підкреслює Т. Грант (Grant, 2014).

Д. Йост звертає увагу, що «Будапештський меморандум складається з низки політичних гарантій, відповідно до яких держави, які його підписали, зобов'язуються «поважати незалежність і суверенітет, а також існуючі кордони України. Але сенс гарантій безпеки було навмисно залишено двозначним» (Yost, 2015). Ю. Шулипа звертає увагу на міфи про неможливість застосування Будапештського меморандуму і на обсяг та характер зобов'язань країн-гарантів перед Україною (Шулипа, 2018).

Позиція науковців Національного інституту стратегічних досліджень наступна: «Чи має правове значення, як називалося те, що було порушене Росією? Ні. Має значення факт порушення. Віденська конвенція про право міжнародних договорів каже про те, що будь-яка підписана державами відповідно до міжнародного права угода є договором, незалежно від назви (стаття 2, пункт «а»). З погляду міжнародного права, Будапештський меморандум — це договір, незалежно від назви «меморандум» і кваліфікації його предмета як «запевнення» в англійській версії документа. Навіть якби документ називався «меморандумом про взаєморозуміння», а його предметом були «обіцянки», то, будучи підписаним так, як він був підписаний, він однаково залишився б міжнародним договором» (Національний інститут стратегічних досліджень, 2019).

Ю. Седляр, А. Сапсай, Ю. Цирфа, Н. Сербіна, А. Мороз наголошують на декларативності Будапештського меморандуму: «Будапештський меморандум має декларативний характер, оскільки країни-підписанти не в змозі виконувати свої зобов'язання перед Україною в умовах російсько-української війни, гарантувати її національну безпеку та збереження територіального суверенітету». Разом з тим, науковці зауважують, що: «Будапештський меморандум слід розглядати як міжнародний договір, який забезпечує імплементацію режиму ДНЯЗ» (Sedliar, Sapsai, Tsyrga, Serbina, & Moroz, 2023).

Для ґрунтовності розуміння проблеми Будапештського меморандуму наведемо позицію Росії, а саме її пояснення, чому вона вважає, що не порушувала гарантії: «меморандум не спричинив правових наслідків для Росії, оскільки він не був ратифікований. Стаття 12 Закону СРСР «Про порядок укладання, виконання та денонсації міжнародних договорів СРСР» свідчить, що «ратифікації підлягають міжнародні договори СРСР про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу, договори про взаємну відмову від застосування сили чи загрози силою, мирні договори, договори про територіальне розмежування СРСР з іншими державами, договори, що встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться у законодавчих актах СРСР». Цей закон діяв у СРСР та Російської Федерації до прийняття у 1995 р. нового закону. Додатково, Росія зауважує, що «Меморандум ухвалено у зв'язку з приєднанням України до договору «Про нерозповсюдження ядерної зброї». (...) І навіть якщо розглядати його як своєрідний додаток до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, то виявляється чергова суперечність: згідно з п. 2 ст. IX меморандуму основний договір підлягає ратифікації державами, які його підписали. У такому разі додатки та додаткові протоколи також підлягають обов'язковій ратифікації. Меморандум ратифікований не був, тому формально для Російської Федерації він не має юридичної сили. Отож, цей міжнародний договір не спричинив юридичних наслідків для Російської Федерації, що обумовлено нормами права, які мали чинність 1994 р., і діючими на даний момент».

Зазначимо, із 2014 року Україна чотири рази намагалася скликати консультації держав-гарантів Будапештського меморандуму. Чотири рази безрезультатно.

Отже, враховуючи різні позиції відносно гарантій, які були надані Україні в обмін на її без'ядерний статус, постає питання щодо надання гарантій саме в такій міжнародно-правовій площині. Відповідь на нього – доцільно привести зауваження Х. Лаутерпахта: «Хоча сторони, можливо, припускали, що договір мало що означає, неприпустимо припущення, що вони мали намір, щоб він нічого не означав і що документ, укладений у формі договору – з супутньою урочистістю, формальністю, публічністю, а також конституційними та іншими гарантіями – є не договір» (Lauterpacht, 1954). Гіпотетичність вірності такої відповіді провокує багато питань. І тут вже справа не лише в Україні, а йдеться про те, що невиконання і подальша невизначеність Будапештського меморандуму, який є частиною архітектури міжнародної колективної безпеки, враховуючи контекст ДНЯЗ, підриває засади міжнародної колективної безпеки і головний її принцип – угоди мають виконуватися.

Висновки. Довіра до інституту гарантій це фундаментально важливе питання для стабільності міжнародних відносин, забезпечення миру та безпеки. Провідні держави світу засуджують спроби порушення світового порядку за допомогою сили або ядерного шантажу, до чого неприховано вдається Росія. Вони наполягають на неприпустимості змін міжнародного порядку, побудованого на принципах верховенства права, про що вони зазначили під час Саміту G7, який проходив 19-21 травня 2023 року в Хіросімі (G7 Summit: Preparing for a new global order?, 2023).

Попри заяви провідних акторів, ми спостерігаємо у сучасному світі за наслідками дій Росії проти України, підвищення ризику слабкості міжнародних інституцій, бездіяльності або недостатню реакцію світової спільноти та великих держав, внаслідок чого створюється міжнародно-правовий вакуум, коли резолюції, декларовані закони, правила, угоди, домовленості тощо, вважається можливим не виконувати або виконувати лише номінально.

Сьогодні міжнародно-правовий режим як і архітектура міжнародної безпеки перебуває у повній турбулентності. Дедалі глибше серед міжнародної спільноти посилюється усвідомлення недієздатності наявних міжнародних механізмів та інституцій, що мають гарантувати безпеку державам. Проявляється недостатнє розуміння стратегічної перспективи і можливих контурів майбутнього світового устрою, що впливає на дії політиків і поглиблює стан хаотичності й невизначеності.

Автор переконаний, що повинна бути запропонована зовсім нова конфігурація архітектури світової безпеки – без простих і тимчасових рішень. Напрацьовані нові механізми міжнародної безпеки, які були би підкріплені довгостроковим політичним баченням, сильною політичною рішучістю, науковими рекомендаціями та ефективними механізмами для своєчасного упередження агресорів. Тому дуже важливо, на нашу думку, проведення наукових досліджень та напрацювання нових концептуальних моделей, які змогли б дати відповідь на таке важливе питання як формування нової глобальної ефективної системи безпеки та наближення країн до її реалізації.

Використані джерела:

1. Декларація про державний суверенітет. (1990). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. (1968). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text
3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
4. Національний інститут стратегічних досліджень. (2019). Будапештський меморандум: угода про вічні цінності. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/budapeshtskiy-memorandum-ugoda-pro-vichni-cinnosti>
5. Шулипа, Ю. (2018). Значення Будапештського меморандуму та наслідки його порушення. <https://www.liga.net/politics/opinion/znachenie-budapeshtskogo-memoranduma-i-posledstviya-ego-narusheniya>
6. Blinken, A. (2023). The power and purpose of american diplomacy in a new era. Retrieved from <https://china.usembassy-china.org.cn/the-power-and-purpose-of-american-diplomacy-in-a-new-era/>.
7. Freeland, C. (1993). Russia Trying To Isolate Ukraine. The Financial Times, March 17, 1993, p. 2.
8. Grant, T. (2014). The Budapest Memorandum of 5 December 1994: Political Engagement or Legal Obligation? p.89. XXXIV Polish Yearbook of international law, 2014. https://papers.ssm.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2676162

9. G7 Summit: Preparing for a new global order? (2023). [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747920/EPRS_BRI\(2023\)747920_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747920/EPRS_BRI(2023)747920_EN.pdf)
10. Lauterpacht, H. (1954). Treaties are agreements between States, including organizations of States, intended to create legal rights and obligations of the parties. ILC Yearbook (1953), vol. II, p. 90.
11. Mearsheimer, J. (1993). The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993), pp. 50-66. <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/Mearsheimer-Case-for-Ukrainian-Nuclear-Deterrent.pdf>
12. Miller, S. (1993). The Case Against a Ukrainian Nuclear Deterrent. Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993), pp. 67-80. <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/1993-06-01/case-against-ukrainian-nuclear-deterrent>
13. Resolution 255. (1968). United Nations. <http://unscr.com/en/resolutions/255>
14. Resolution 984, 1995. United Nations. <http://unscr.com/en/resolutions/984>
15. Sedliar, Yu., Sapsai, A., Tsyrf, I., Serbina, N., & Moroz, A. (2023). Political and legal assessment of the Budapest Memorandum: From Ukraine's renunciation of nuclear weapons to the annexation of the Crimean Peninsula. Social and Legal Studies, 6(3), 153-160. <https://sls-journal.com.ua/uk/journals/tom-6-3-2023/politiko-pravova-otsinka-budapeshtskogo-memorandumu-vid-vidmovi-ukrayini-vid-yadernoyi-zbroyi-do-aneksiyi-krimskogo-pivostrova>
16. Unilateral Security Assurances by Nuclear-Weapon States. (1994). https://www.exportlawblog.com/docs/security_assurances.pdf
17. Yost, D. (2015). The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), 91(3), 505-538. <http://www.jstor.org/stable/24539145>

References:

1. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet. (1990). [Declaration of State Sovereignty]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Dohovir pro neropovsiudzhennia yadernoi zbroi. (1968). [Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text
3. Memorandum pro harantii bezpeky u zviiazku z pryiednanniam Ukrainy do Dohovoru pro neropovsiudzhennia yadernoi zbroi. (1994). [Memorandum on security guarantees in connection with the accession of Ukraine to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
4. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzen. (2019). [National Institute of Strategic Studies]. Budapeshtskiy memorandum: uhoda pro vichni tsinnosti. [Budapest Memorandum: Agreement on Eternal Values]. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/budapeshtskiy-memorandum-ugoda-pro-vichni-cinnosti>
5. Shulypa, Yu. (2018). Znachennia Budapeshtskoho memorandumu ta naslidky yoho porushennia. [The significance of the Budapest Memorandum and the consequences of its violation]. <https://www.liga.net/politics/opinion/znachenie-budapeshtskogo-memoranduma-i-posledstviya-ego-narusheniya>
6. Blinken, A. (2023). The power and purpose of american diplomacy in a new era. Retrieved from <https://china.usembassy-china.org.cn/the-power-and-purpose-of-american-diplomacy-in-a-new-era/>.
7. Freeland C. (1993). Russia Trying To Isolate Ukraine. The Financial Times, March 17, 1993, p. 2.
8. Grant T. (2014). The Budapest Memorandum of 5 December 1994: Political Engagement or Legal Obligation? p.89. XXXIV Polish Yearbook of international law, 2014. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2676162
9. G7 Summit: Preparing for a new global order? (2023). [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747920/EPRS_BRI\(2023\)747920_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747920/EPRS_BRI(2023)747920_EN.pdf)
10. Lauterpacht H. (1954). Treaties are agreements between States, including organizations of States, intended to create legal rights and obligations of the parties. ILC Yearbook (1953), vol. II, p. 90.
11. Mearsheimer, J. (1993). The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993), pp. 50-66. <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/Mearsheimer-Case-for-Ukrainian-Nuclear-Deterrent.pdf>
12. Miller, S. (1993). The Case Against a Ukrainian Nuclear Deterrent. Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993), pp. 67-80. <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/1993-06-01/case-against-ukrainian-nuclear-deterrent>
13. Resolution 255. (1968). United Nations. <http://unscr.com/en/resolutions/255>
14. Resolution 984, 1995. United Nations. <http://unscr.com/en/resolutions/984>
15. Sedliar, Yu., Sapsai, A., Tsyrf, I., Serbina, N., & Moroz, A. (2023). Political and legal assessment of the Budapest Memorandum: From Ukraine's renunciation of nuclear weapons to the annexation of the Crimean Peninsula. Social and Legal Studies, 6(3), 153-160. <https://sls-journal.com.ua/uk/journals/tom-6-3-2023/politiko-pravova-otsinka-budapeshtskogo-memorandumu-vid-vidmovi-ukrayini-vid-yadernoyi-zbroyi-do-aneksiyi-krimskogo-pivostrova>
16. Unilateral Security Assurances by Nuclear-Weapon States. (1994). https://www.exportlawblog.com/docs/security_assurances.pdf
17. Yost, D. (2015). The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), 91(3), 505-538. <http://www.jstor.org/stable/24539145>

Oleksii Buriachenko,

Ph.D. in Political Science, Associate Professor,
Professor of the Department of International Relations and Strategic Studies
National Aviation University

Budapest Guarantees as a Factor in the Crisis of International Collective Security

The article is dedicated to studying the issue of the violations of guarantees given to Ukraine enshrined in the Budapest Memorandum as part of the international collective security architecture, considering the context of the Treaty on the Non-Proliferation of nuclear weapons (NPT). The author also aims to analyze the consequences of the violation of the Budapest guarantees for international collective security.

The conducted research allows the author to conclude that the guarantees given to Ukraine in exchange for its non-nuclear status were provided within the international legal framework, as noted by H. Lauterpacht: "Although the parties may have assumed that the treaty meant little, it is inadmissible to assume that they intended it to mean nothing in the future, and that a document, drawn up in the form of a treaty, with its accompanying solemnity, formality, publicity, as well as constitutional and other guarantees, would not be considered a valid treaty". The author points out that the hypothetical correctness of such conclusions raises many questions. It is not only about Ukraine but also about the fact that the non-compliance and subsequent uncertainty of the Budapest Memorandum, which is part of the architecture of international collective security considering the NPT context, undermines the foundations of international collective security and its main principle that agreements must be fulfilled.

The author also notes that today the international legal regime and the architecture of international security are in complete turbulence. There is an increasing awareness within the international community of the ineffectiveness of existing international mechanisms and institutions designed to guarantee the security of states. There is insufficient understanding of the strategic perspective and possible contours of the future world order, affecting the actions of politicians and deepening the state of chaos and uncertainty. In the author's opinion, a completely new configuration of the architecture of global security should be proposed without simple and temporary solutions. New mechanisms of international security should be developed, supported by long-term political vision, strong political determination, scientific recommendations, and effective mechanisms for timely prevention of aggressors.

Keywords: international collective security, guarantees, Budapest Memorandum, non-nuclear states, international security, NPT.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.10>
УДК 796.01:159.9

Євгеній Коноваленко,

аспірант кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0651-200X>; e-mail: ye.l.konovalenko@pnu.edu.ua

ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКИХ СПОРТСМЕНІВ ПІД ЧАС ЗУСТРІЧІ НА СПОРТИВНИХ ЗМАГАННЯХ ІЗ РОСІЯНАМИ ТА БІЛОРУСАМИ

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну викликало значні зміни в усіх аспектах суспільного життя нашої країни, зокрема у спортивній сфері, тому вивчення поведінки українських спортсменів під час спортивних змагань із росіянами та білорусами видається актуальним у контексті аналізу спортивних активностей. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій із теми спорту загалом, спорту та маніпуляцій у контексті російсько-української війни, спорту як категорії політичного впливу, досі існує наукова прогалина у вивченні аспектів поведінки спортсмена, який представляє ту чи ту країну на світовій спортивній арені. Метою дослідження стало описати ключові поведінкові аспекти українських спортсменів під час зустрічі на спортивних змаганнях із росіянами та білорусами, зокрема проаналізувати поведінку вказаних суб'єктів на спортивній арені; виділити основні форми взаємозв'язку політики та спорту в матриці комунікацій.

На основі проаналізованих публікацій, відкритих даних у медіа вдалося зробити висновок про поведінкові аспекти українських спортсменів під час спортивних змагань з росіянами та білорусами, які визначаються індивідуальними та ситуаційними факторами та на які впливає складна взаємодія національної ідентичності, емоцій, спортивної майстерності, уваги медіа, міркувань безпеки. Незважаючи на ці труднощі, від спортсменів очікується збереження професіоналізму та зосередженість на своїй продуктивності в ігровому/змагальному просторі. Для аналізу поведінкових аспектів українських спортсменів на міжнародній арені у спарингу з білорусами та росіянами окреслено 8 критеріїв: пізнання, емоції, сила волі, увага, мотивація та ставлення, самооцінка, міжособистісні стосунки та розумова втома. Перспективою подальших досліджень є аналіз психології змагального спорту та його зв'язку із політичним дискурсом країни, яка перебуває у стані війни.